

NIZAMI GƏNCƏVİ İRSİNDƏ SÖZ, KİTAB VƏ MÜTALİƏ MƏSƏLƏLƏRİ

İnsanın kamil şəxsiyyət kimi yetişdirilməsi, gənc nəslin gələcək həyata hazırlanması, cəmiyyətin hər bir üzvündə müsbət əxlaqi keyfiyyətlərin inkişaf etdirilməsi problemi Azərbaycan ədəbiyyatı klassiklərini həmişə düşündürmüşdür. Dahi sənətkarlarımız cəmiyyətin inkişafında şəxsiyyətin müsbət rolunu yüksək qiymətləndirmiş, həyatı gözəlləşdirmək, zülmün, əsarətin kökünü kəsmək üçün yetkin insanlara böyük ümidlər bağlamış, hər bir kəsin yüksək mənəvi dəyərlərə malik olmasını arzu etmiş, bu məqsədlə bir sıra faydalı tövsiyələr vermişlər.

XII əsr dünya poeziyasının günəşi sayılan böyük Azərbaycan mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin fikrincə, üstün məziyyətlərə malik olan insan həyatda öz şərəfini, öz mövqeyini qorumağı bacarmalıdır. O, insanı əsl şəxsiyyət kimi yetkin, hərtərəfli, kamil görmək istəyir, davranışına və digər əməllərinə görə öz yerini bilən şəxsləri yüksək qiymətləndirir, yüngüllüyü, boşboğazlığı, özündənrazılığı naqislik hesab edir.

Bilikli adamlar uzağı görər,

Cahilin zəhməti hədərdir, hədər.

İnsana arxadır onun kamalı,

Ağıldır hər kəsin dövləti, malı (15, s.44), -

deyə arxanın kamalda, var-dövlətin isə ağılda olduğunu söyləyən böyük sənətkar haqlı olaraq insanlara tövsiyə edir ki, hər bir kəs cəmiyyət arasında öz sanbalını qorumaq, ağır oturub batman gəlmək, hörmət qazanmaq üçün mədəsini doldurmaqla deyil, biliyini, təfəkkürünü, idrakını zənginləşdirməyə çalışmalıdır.

Bir elmi öyrənmək istədikdə sən,

Çalış ki, hər şeyi kamil biləsən.

Kamil bir palaçı olsa da insan,

Yaxşıdır yarımçıq hər papaqçıdan (14, s.65).

Yaxud:

Ucalmaq istəsən bir kamala çat,

Kamala ehtiram göstərər həyat (14, s.64),-

deyən humanist şair ağılı, kamalı şəxsiyyətin ucalığı hesab edir.

Nizami insanın böyüklüyünü, gücünü, qüdrətini onun biliyində, söylədiyi qiymətli sözlərdə, yadigar qoyub getdiyi kitablarda görür:

Tanrı yaratmışsa hər nə, yaxşı bax,

Sözdən başqa bir şey yaşamayacaq.

İnsanın qalacaq sözlü yadigar,

Yeldir yerdə qalan başqa hər nə var (15, s.43).

“Sözdür həm təzə şey, həm də köhnə şey”, deyən, «Varlığın anasının sözdən gözəl övlad doğmadığını” söyləyən dahi sənətkarın fikrincə, mənəvi zənginliyi, əxlaqi saflığı və fiziki kamilliyi özündə ahəngdar şəkildə birləşdirən kamii şəxsiyyətin formalaşmasına təsir göstərən amillər sırasında kitabın, kitabxananın və rəuətaliənin müstəsna yeri vardır.

Şair haqlıdır: qədim dövrlərdən kitablər və kitabxanalar xalqın mühüm mədəniyyət mənbəyi və qüdrətli tərbiyə vasitəsi kimi qiymətləndirilmişdir. Çünki faydalı kitab sədaqətli dost və məsləhətçi, hamı və tərbiyəçiidir.

Yarandığı gündən insanların həmdəminə çevrilmiş kitab tarixin müxtəlif dövrlərində bəşəriyyətin xidmətində dayanmışdır. İnsanlar məhz kitab vasitəsilə həyatı və dünyanı öyrənmiş, təlim, təhsil və tərbiyə almış, təbiətin və cəmiyyətin qanunauyğunluqlarını öyrənərək dərk etmiş, öz mənəvi aləmlərini zənginləşdirmiş və mədəni səviyyələrini yüksəltilmişlər. Bir sözlə, kitab ən mühüm mədəniyyət mənbəyi kimi tarixin fəal daşıyıcısı rolunda çıxış edir.

Görkəmli kitabxanəşinas alim, Əməkdar elm xadimi, BMT yanında Beynəlxalq İnformasiyalaşdırma Akademiyasının akademiki, tarix elmləri doktoru, professor Abuzər Xələfov haqlı olaraq yazır: “Dünyanın görkəmli alimləri, mütəfəkkirləri, filosofları, şairləri və yazıçıları kitabın və kitabxananın şəninə, şöhrətinə qiymətli fikirlər irəli sürmüş, söz söyləmiş, kəlamlar yaratmışlar. Ancaq dahi Nizamın kəlamları bunların içərisində ən yüksək zirvə kimi parlayır və əsrlər keçdikcə öz parlaqlığını artırır” (10, s.156).

Mütəfəkkir şairin əsrlərinin dərinəndən araşdırılması təsdiqləyir ki, Nizami dil, ədəbiyyat, tarix, fəlsəfə, poetika, astronomiya, coğrafiya, təbiətşünaslıq, ilahiyat, musiqi, təbabət və s. kimi bəşəri elmlərə dərinəndən bələd olmuş, antik dünya mədəniyyəti haqqında yazılmış saysız-hesabsız əsərləri diqqətlə oxumuş, geniş dünyagörüşə və güclü məntiqə malik bir şəxsiyyət kimi böyük hörmət qazanmışdır. Bunu onun “Yeddi gözəl” poeməsindəki etirafı da sübut edir:

Dedim ki, bir əsər yaradı m görək,

İncə naxışlarla kəsilsin bəzək.

Dünyada nə qədər kitab var belə,

Çalışıb, əlləşib gətirdim ələ.

Ərəbcə, dəricə, yeri düşərəkən,

Buxari, Təbəri əsərlərindən.

Oxudum, oxudum, sonra da vardım,

Hər gizli xəznədən bir durr çıxardım.

Əlimə yetişən hər bir varaqdan

Nüsxələr bağladım mən zaman-zaman.

Onda ki, fikrimi saldım səhməna,

Dedim ki, qoy onu düzür dastana.

Oxuyau bəyənib afərin desin,

Ariflər, alimlər mənə gülməsin (15, s. 30-31).

Dahi şair müdrik sözə, müdrik sözləri toplayıb nəsiləndən-nəslə çatdıran kitabə və bu kitabları qoruyan, saxlayan, oxucuların istifadəsinə verən kitabxanaya hörmət və ehtiramını dəfələrlə bildirmiş, onların əhəmiyyətini yüksək dəyərləndirmişdir. O yazır ki, yaxşı kitabın hər misrası öz müəllifini tanıtdırır, əsrlərlə yaşamasına zəmin yaradır:

Şəri oxunanda bu Nizamının,

Özü də hər sözdə görünər yəqin.

Gizlənilib özlünü verməzmi nişan,

Sənə hər beytində bir sirr danışan?

Yüz il sonra sorsan: “Bəs o hardadır?”

Hər beyti səslənər: “Burda, burdadır!” (13, s. 305).

“Dil acizdir deməyə, tərif sözün şəninə” – deyən Nizami sözü dünyanın ən böyük sərvəti və ən gözəl naxışı adlandırır:

Şairi şah elədi şah əsərləri sözlə,

Möhümlədi məsləki məslək ərleri sözlə.

Sözlü – qızıl yatağı altunla tutdu qoşa,

Dedi şiz sərrafına: «De, hansı gəlir xoşa?»

Səncə Köhnə qızılını, təzə sözlünü yaxşıdır?

Söz sərrafı söylədi: Söz dünyanın naxışdır!

Söz hər yerdə hakimdi, hamıdan baş da odur,

Dünyanın sərvətidir, inci qaş-daş da odur (12, s. 48).

Bu da bəllidir ki, qədim dövrlərdən başlayaraq “şair”, “söz”, “nəzm”, “kitab” eyni mənada işlənmişdir. Yəni “şair”, “söz”, “nəzm” dedikdə “kitab”, əksinə, “kitab” dedikdə “söz”, “şair”, “nəzm” nəzərdə tutulmuşdur.

Professor A.Xələfov "Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi" adlı dərslində yazır ki, XII əsrdə Gəncədə "Dar-əl kitab" adlı böyük bir kitabxana fəaliyyət göstərmiş və bu kitabxanaya Həddad ibn Asim ibn Bəkran Əbülfərəhən Naxçıvani başçılıq etmişdir. Bu tarixi faktı o zaman Azərbaycanda olmuş Yaqut Həməvi də "Məcməul Huldən" əsərində təsdiq etmişdir (10, s.148).

Kitabşünas alim İ.Zəkiyev isə "Azərbaycan kitabının inkişaf yolu" adlı əsərində Gəncə kitabxanasında 10-dan çox xarici dildə əlyazma kitabının saxlanıldığı haqqında məlumat verir. Ölkədə mədəniyyətin inkişafına qayğı göstərən Atabəylərin hakimiyyəti dövründə Gəncədə böyük saray kitabxanası (kitab evi) zəngin və nadir kitab fonduna malik bir kitabxana kimi şöhrət tapmışdı. Bu kitabxana demək olar ki, bütün Şərq ölkələrindən ən qiymətli əlyazma kitabları alır, eyni zamanda burada kitabların üzü köçürülüb çoxaldılırdı.

Qeyd edək ki, sarayda şairlər məclisi fəaliyyət göstərsə də, Nizami bu məclisdə iştirak etmirdi. Lakin onun dayısı Xacə Ömər saray kitabxanasına rəhbərlik etdiyindən bu zəngin kitabxananın qapısı onun üzünə açıq idi. Şair dayısı öləndən sonra bu əlaqənin zəifləməsinə təəssüf hissi ilə bildirir:

*Xacə Ömər dayım öləb gedəndə,
Düşdüm mülisibətə, bəlaya mən də.*

Nizami Gəncə kitabxanaları ilə yanaşı, Bərdə şəhərində olan zəngin kitabxanalardan da istifadə etmişdir. "Xosrov və Şirin" poemasında şair bu barədə müəyyən məlumat da verir:

*Məlum hekayədir "Xosrov və Şirin",
Dastan yoxdur əsla bu qədər şirin.
Ruhu oxşasa da bu gözəl dastan,
Pərdədə qalmışdı bu gəlin çoxdan,
Tanıyan yoxdu bu gözəl alması,
Bərdədə var idi bir əlyazması;
O ölkənin qədim tarixlərindən
Bu dastanı tamam öyrənmişəm mən.
O yerdə yaşayan qoca adamlar
Təşviq etdi, işə mən verdim qərar (13, s. 48).*

Buradan belə qənaətə gəlmək olar ki, birincisi, Bərdə şəhəri həmin dövrdə xeyli inkişaf etmiş, mədəni həyatı ilə məşhurlaşmış, zəngin kitab sərəvətinə malik olmuşdur; ikincisi, şairin mütaliə dairəsi çox geniş olmuş və o, hər bir əsərini yazarkən xeyli axtarışlar aparmış, bir fikir götürmək üçün yüzlərlə kitab oxumuşdur.

Tarixi qaynaqlardan məlumdur ki, XI-XII əsrlərdə Bərdədə Cü-mə məscidinin yanında böyük bir kitabxana fəaliyyət göstərirdi. Bu kitabxanada qədim dini və dünyəvi əlyazmaların saxlanılması haqqında məlumat vardır. Bu kitabxanadan başqa, Bərdədə zəngin saray kitabxanası da olmuşdur. Nizamanın yazdıqları bir daha təsdiq edir ki, şair o dövrdə Bərdədə də olmuş və bu kitabxanalardan istifadə etmişdir.

Onu da deyək ki, görkəmli şərqşünas, professor Y.Bertelsin "dünya ədəbiyyatında misli görünməmiş mükəmməl bir əsər" kimi qiymətləndirdiyi "Xosrov və Şirin" poemasında Nizami digər məsələlərlə yanaşı söz sənəti haqqında da maraqlı mülahizələr söyləyir. Şairlər və şeirlər barədə düşüncələrini oxucusu ilə bölüşən mütəfəkkir bədii əsərə gözəllik, tərəvət götürən, onu oxunaqlı, yadcaqalan edən mühüm xüsusiyyətləri nəzərə çatdırır, sözlə yüksək qiymət verir. Onun fikrincə, sənətkar mənasız sözlərdən qaçmalı, özünü gözəldən salmamalı, öz dəyəri ilə həтта qızıldar da qiymətli olan sözləri seçib nəzmə çəkməlidir:

*Poład kimi bərkət qızıl sözlü sən,
Sa'sın söz sikkəsi pulu qiymətdən...
Bcş, mənasız sözlər kimə gərəkdir?
Ki'n belə sözləri dinləyəcəkdir? (13, s.46).*

Şair burada eyni zamanda sənətkarın məsuliyyətini də müəyyənləşdirir, onun yaradıcı ömrünün məhz yazdığı əsərlərin dəyəri ilə ölçüldüyünü vurğulayır. O deyir ki, əsl sənətkar gecə-gündüz çalışıb min bir əziyyət bahasına ipə-sapa düzdüyü sözləri zərgər dəqiqliyi ilə seçməli, sözün qədrini bilməli, sözcütlüyə yol verməməli, az sözlə daha dərin fikirlər ifadə etməyə çalışmalıdır:

*Sözə nəzmə çəkmək asandır, asan,
Gərək söz üstündə sən can qoyasan.
Sözündə çoxluğa qoyma yer olsun,
Bütün yüz olmasın, yüzün bir olsun (13, s.46).*

Sözün ucaldığı u, ülviliyini dərinləndirən dərk edən şair qələmədaşlarını ayıq olmağa, ruha mənəvi qida verən sözün ecazkar gücünü düzgün qiymətləndirməyə çağırır:

*Söz ruhdur, can üçün ruh bir dərmandır,
Cəzək özizliyi bəlkə bundandır...
Söz dəyən qəvvasdur, söz isə gövhər,
Bu gövhər çox çətin əmələ gələr (13, s.47).*

Nizamini bir sənətkar kimi ucaldan cəzətlərdən biri də budur ki, o, öz yaradıcılığında aydurmachılığa deyil, həyat həqiqətlərinə əsaslanır, mövzularını real həyatdan seçir, başqalarını da yalan yazmamağa, sözlü qiymətdən salmamağa səsləyir:

*Söz canlı olanda abi-həyattək,
Hər bir mümkün şeyi caizdir demək.
Var doğru yazmağa, madam ki, imkan,
Neçin gəlsin görək ortaya yalan?!
Qiyətdən salmışdır sözü yalanlar,
Doğrunu danışan möhtəşəm olar (13, s.47).*

Yalnız gerçəkliyi əks etdirən əsərlərin əbədi yaşarlığını təsdiqləyən şair iftixarla özünün birinci poemasını – “Sirlər xəzinəsi”ni xatırladır, həqiqi dünya hadisələrini real bədii obrazlarla oxuculara çatdıraraq bu sənət əsərinin heç vaxt solmayacağı qənaətinə köklənir:

*Sərv də qaldırmış düzlük bayrağı,
Onunçün həmişə göydür yarpağı.
Mənim xəzinəm var “Məxzənül-əsrar”,
Boş zəhmət çəkməyin nə mənası var? (13, s.47).*

Nizami “Xosrov və Şirin” poemasının mövzusunun da həyatdan aldığı söyləyir, bu mövzunun şifahi xalq yaradıcılığında, tarixi mənbələrdə və yazılı bədii ədəbiyyatda müəyyən qədər öz əksini tapdığı barədə məlumat verir, bu dastanın gerçəkliyini sübuta yetirən tarixi abidləri, o cümlədə, Bisütun dağında dayanan Fərhadə aid edilən naxışları xatırladır. O, eyni zamanda bu məhəbbət mövzusunun ilk dəfə yazılı ədəbiyyatda işləyən Firdovsinin yada salır, onun “Şahnamə”sində Xosrovun şahlıq dövrünün işıqlandırıldığını qeyd edir. Lakin Nizaminin qənaətinə görə:

*Söylərkən o həkim bu xoş dastanı,
Çıxarıb içindən eşqi, fəğanı.
Altmış yaşındaydı yazanda bunu,
Saxlaya bilmirdi yayda oxunu!..
Altmışda sevginin, eşqin həycanı
Titrədə bilməzdi yorğun qocanı (13, s.48).*

Göründüyü kimi, mütaliə dairəsi çox geniş olan Nizami Firdovsinin yaradıcılığına dəqiq qiymət verməklə yanaşı, oricinal sənət əsəri yaradacağını qarşısına məqsəd qoyur və buna tamamilə nail olaraq şair sələfindən daha uca zirvədə dayanır.

Maraqlıdır ki, Nizami öz poemasının əsas qəhrəmanlarından biri olan Xosrov obrazını mənəvi inkişaf prosesində təsvir edərək, sözün qüdrətini, söz sənətinin təbii gücünü çox böyük ustalıqla əks etdirir. Uşaqlıqdan eşq-ışrət içərisində böyüyən, hər cür qayğı və diqqətlə əhatə olunmuş Xosrov aşiq olduğu Şirini əsl məhəbbətlə sevməyə başlayandan sonra məxz sevgilisinin təsiri ilə özünü və dünyanı dərk etməyə başlayır, onun təvsiyəsi və təklifi ilə elm-bilik öyrənməyə çalı-

şır. O, Şirinin öyüdü nəticəsində məşhur alim Büzürgümidi yanına çağırır, ona həyat, dünya, yaşayış, ölüm, ölümlük, axirət və s. haqqında suallar verir, aldığı cavablardan mütəəssir olur. Büzürgümidin “Kəlilə və Dimnə”dən danışdığı qırx əhvalat Xosrovu tamamilə dəyişir və o, əsərin sonunda əxlaqi cəhətdən yetkin bir şəxsiyyət mərtəbəsinə yüksəlir. Elə bu faktın özü böyük Nizaminin sözbə, kitabə, mütaliyəyə nə qədər üstünlük verməsinin əyani sübutudur.

Bu da xoşdur ki, dahi şair “Xosrov və Şirin” poemasının axırlarında yeddi yaşlı oğlu Məhəmmədə nəsihət verərək yazır:

*Bilik kəsb etməklə dünyanı qazan,
Əsmanı oxu ki, mənə alasan.
Qaç o sözlərdən ki, mənasız, boşdur,
İlahi elmlər öyrənmək xoşdur.
Elə namuslu ol, desin hər görən:
“Ağıllı oğluna, Nizami, əhsən!” (13, s.349).*

Ulu mütəfəkkirin bu qiymətli nəsihəti bu gün də olduqca aktualdır və əslində hər bir Azərbaycan övladına ünvanlanmış ağısaqqal öyüdü kimi qəbul edilməli və həyata keçirilməlidir.

Nizami öz əsərini yazmamışdan öncə oxucusunu düşünür, bu kitabı oxuyacaq hər bir şəxsin zövqünü oxşamağa çalışır. Tələbkər oxucunun görüşünə uzaq-almıcaq çıxmaq üçün yaradana üz tutur, ulu Tanrıdan kömək diləyir:

*Kömək qapısını aç, ey yaradan,
Göstər Nizamiyə düz yolu hər an...
Davudək könlümü təzələ hər an,
Qalxsin Zəburumun şöhrəti haman (13, s.21).*

Məlum olduğu kimi, dini tarixə görə Davud peyğəmbərlərdən biridir. O, “Zəbur” adlı müqəddəs kitabın ehkamlarını məlahətlə oxuyarmış. Bədii ədəbiyyatda “ləhni-Davud” (Davudun səsi) gözəl səse nümünə kimi göstərilir. Burada Nizami “Davud” dedikdə özünü, “Zəbur” dedikdə isə öz əsərini, daha dəqiq desək, “Xosrov və Şirin” poemasını nəzərdə tutmuşdur.

Dahi şair insanların ürəklərini şadlandıran, gözlərinə nur verən, onlara həyat yollarında düzgün yol göstərən, çətin işlərini asanlaşdıran qiymətli bir kitab yazdığı sənətkar ömrünün mənası hesab edir və onu “şadlıq kitabı” adlandırır:

*Təbimin bakirə gəlini ancaq
Bu dünya üzünə gəlsin üzün ağ.
Onu oxuyanda ürək şadlansın,
Müşk səpdiyi yer Xəllux adlansın (13, s.21).*

İnsanı daim öyrənməyə, dünyanın sirlərindən agah olmağa, özünü və kainatı dərk etməyə çağıran böyük sənətkar çox düzgün qeyd edir ki, əgər insan şüuru, insan zəkası elmlə, biliklə, hikmətlə nurlanmasa, yeni mətləblər, yeni ideyalar, yeni fikirlər yaratmaq mümkün olmaz:

*Kainat özü də belə dövr edir,
Gövhər taniyana aydındır bu sirr.
Qüdrətdən dünyaya buyruq olmasa,
Şüura hikmətin nuru dolmasa,
Bil, nə çələm yeni bir mətləb yazar,
Nə də dirnaq tikər yeni bir paltar (13, s.21).*

Başqa bir parçada:

*Söz deyən qovvasdır, söz isə gövhər,
Bu gövhər çox çətin əmələ gələr (13, s.25-26),*-
çənaətini öz yaradıcılıq təcrübəsində bir daha təsdiqləyən şair yazır:

*Bu qara sədəfə diqqət verirəkən,
Çox mənə dürrünə rast gələcəksən.*

Nizami burada "qara sədəf" dedikdə yazını nəzərdə tutur. O, öz tələbkər oxucusuna "Sən bu əsərdə çoxlu mənə incəlikləri ilə qarşılaşacaqsan" demək istəyir.

Tamamilə təbii olaraq Nizami əsərlərinin cəhrəmanları da sözü ucra tutan, kitaba hörmət edən, kitabxanayı yüksək qiymətləndirən, məşhur şair, alim və filosofların kitablarını mütalih edər şəxsiyyətlərdir.

Bu baxımdan İsgəndər surəti diqqəti daha çox cəlb edir. "İsgəndərnamə" poemasının başlanğıcında bu kitabın başqa kitablardan üstünlüyü haqqında söz açan şair ən mahir kitab təbliğatçısı kimi əsərin diqqətlə oxunmasını oxuculardan xahiş edir. Nizami bu kitabın insan sədəti naminə xidmət göstərəcəyinə ümid bəsləyir.

Maraqlıdır ki, həmişə tanınmış alimlərin əhəmətində olan, mütalihəyə ciddi fikir verən İsgəndər uzaq səfərlərə çıxarkən özü ilə kitablar aparır, işğal etdiyi ölkələrdən qiymətli kitabları təcridə gətirir, onları tərcümə etdirir, yeni kitabxanaların yaradılmasına xüsusi diqqət yetirir.

Bu cəhətdən İsgəndərin İrandan Ruma qayıdarkən kitablar aparmasını Nizami belə təsvir edir:

*İsgəndər ağılyla tökdü bir tədbir,
Əmr etdi: tez gəlsin, atlansın vəzir.
Orda kitabxana varsa nə qədər,
İşarə elədi, tez gətirsinlər.
Hər çeşid elmdən dəyərlə sözlər,
Hər incə hikmətdən açdı bir dəftər.
Yunana göndərdi tərcüman ilə*

*Cəvirsin bir dildən başqa bir dilə.
Padşahın əmriylə gəldi Ərəstu,
Durmada at çapsın Yunana doğru.
Rövşənək xanımı alsın bərabər,
Götürsün xəzinə, kitab və dəftər.
İrəni tərək etdi şahın əmriylə,
Yunanın yolunu keçirdi ələ (16, s. 196).*

Beləliklə, İsgəndər kitabı xəzinə ilə, qızilla bərabər tutur, onu layiqincə dəyərləndirməyi bacarır.

Poemanın başqa bir hissəsində Nizami yazır:

*Ağıl hər bir sirrə yol tapsın deyər,
O verdi fikrini elmə, biliyə.
Xəyalı göyləri gəzdirdi, dolaşdı,
Bağlı qapıların sirrini açdı.
Bəyəndi pəhləvi, yunan və dəri
Dilində yazılmış bir çox əsəri.
Bir də fars dilində şahənə dəftər
Olmuşdu dilində su kimi əzbər.
İstər Rum elində, istər Yunanda,
Dünya dillərində nə var cahanda,
Buyurdu tərcümə edilsin bütün
Bilik xəznəsini doldurmaq üçün.
Dürr yıxdı elm üçün bir-bir hər yandan,
Bunlardan yaratdı böyük bir ümman (16, s.430).*

Buradan da görünür ki, Nizami kitabı "dürr", kitabxanayı isə "dürr ümmanı", "bilik xəznəsi" adlandırır.

Professor A.Xələfovun yazdığı kimi, "təkcə elə bu parçanın təhli-
li çox aydın göstərir ki, böyük Nizaminin kitab və kitabxana haqqında fikirləri, onun yaşadığı dövrün çox yüksək zirvəsi olmaqla yanaşı, müasir dövrümüzdə də çox yüksəkdə duran bir fikir, dünyabaxışı kimi ölməzliyini saxlamış, kitabı və kitabxanayı bəşəri mədəniyyətin zirvəsinə çevirmişdir" (10, s.156).

Nizami yazır:

*İsgəndər haqqında heç bir əsərdə
Məlumat görmədim yığcam bir yerdə.
Sözlerle dolmuşdu xəzinə içi,
Ancaq hər nüsxə bir dağınıq inci.
Hər köhnə nüsxədən əsas alaraq,
Onu öz şerimlə bəzədim ancaq,
Ən qədim tarixi əsərlərdən mən,*

*Yəhudi, nəsrani, pəhləvilərdən
Əu incə sözləri əlimə saldım,
Qabığı avarağ, məğzini aldım.
Müxtəlif dillərdən yığdım çox sözlər,
Bunlardan düzüldü yazdığım əsər (16).*

Bu parçadan görüldüyü kimi, şair türk, ərəb, fars mənəbləri ilə yanaşı, yəhudi, nəsrani, pəhləvi dilində olan kitabxanalardan istifadə etmiş və bir neçə xarici dil əri bilməşdir. Əsərdən gətirdiyimiz bu parça tarixi qaynaqlarda Gəncə kitabxanalarında bir çox xarici dillərdə kitabların olması haqqında fikirləri də təsdiq edir. Nizamişünaslar belə hesab edirlər ki, şairin özünün də zəngin şəxsi kitabxanası da olmuşdur.

Professor A.Xələfov yazır: "Tarixi qaynaqlarla yanaşı, Nizaminin şəxsi kitabxanasının olması haqqında məlumata M.S.Ordubadinin "Qılınc və qələm" romanında da rast gəlirik. Romanda göstərilir ki, Sultan Toğrul Gəncəyə gəldiyi zaman Nizamiyə məktubla müraciət etmişdir. Məktubda oxuyuruq:

"Böyük və möhtərəm şair!

Mən Gəncəyə gələn gün Sizin ziyarətinizə gəlməli idim. Qardaşım Qızıl Arslanın getdiyi yolu davam etdirməli idim. Lakin səhətimin pozulduğu və güvəndiyimiz xalqdan görülmümüz etinasızlıq, mənim vəzifəmi vaxtında bitirə bilmədiyimə səbəb oldu. Buna görə də böyük şairin kitabxanasına baxmaq üçün icazə versəydiniz, mən özümü tarixi bir şəərəfə nail olmuş hesab edərdim" (10, s.152-153).

Bütün bunlar bir daha təsdiqləyir ki, dahi şairimizin XII yüzillikdə kitaba və kitabxanaya verdiyi yüksək qiymət öz elmi və mədəni əhəmiyyətinə görə çox ucada durur. Nizami öz əsərlərində ardıcıl mütaliəni, təkrar mütaliəni elm, bilik qazanmağın əsas vasitəsi sayır, mütaliə dairəsi geniş və hərtərəfli olan insanın kamilləşməsi kimi formalaşmasından ümidlə söhbət açır, çox oxuyub az yazmağın, çox bilib az danışmağın faydasından danışır.

Şairin fikrinə, şəxsiyyəti hər hansı bir rütbə yox, yalnız elm, bilik, tərbiyə ucalda bilər. Yüksək dövlət vəzifəsi tutan adam sabah həmin vəzifədən düşsə, evvəlki mövqeyini də itər, lakin elm, bilik sahibi həmişə ən uly yüksəklikdə dayanar. Onu saymamaq, məğlub etmək mümkün deyil. Məhz buna görə də Nizami "İsgəndərnamə" poemasında yazır:

*O böyük, ağıllı, ayıq hökmdar
Öz səhliq taxtında tutarkən qərar,
Əmr etdi, verildi belə bir fərman:
"Alimdir gözümdə ən əziz insan!*

*Elmlə, hünərlə! Başqa cür heç kəs
E'əc kəsə üstünlük eləyə bilməz!
Kütbələr içində seçilir biri -
Fəamudan ucadır alimin yeri!" (16, s. 430).*

Bir sözlə, böyük hikmət sahibi və alim olan Nizami insanın kamilləşməsində el nə, biliyə, kitaba, kitabxanaya, mütaliyəyə, tərbiyəyə yüksək yer vermək ə yanaşı, özü də qiymətli kitablardan və zəngin kitabxanalardan istifadə edərək yetkin şəxsiyyət kimi formalaşmış, eyni zamanda bunlarla bağlı öz əsərlərində irəli sürdüyü nəzəri fikirlərini oğlu Məhəmmədin təlim-tərbiyəsi ilə məşğul olarkən tətbiq etmiş, onu bilikli, ləyaqətli, ağıllı-kamallı şəxsiyyət kimi tərbiyələndirmişdir.

Beləliklə, mövzunu yekunlaşdıraraq qeyd etməliyik ki, Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsinin və bir sıra rayonlarımızın azğın erməni işğalçılarının tapıdığı altında qaldığı və təcavüzə məruz qalmış yurdlarımızın xilasını uğrunda mübarizənin gündən-günə gücləndiyi indiki şəraitdə gənc nəsillə doğma torpağa və xalqa məhəbbət, Vətənin ərəzi bütövlüyünə və mütəqilliyinə sədaqət, cəsəret və hünər kimi hissələr və yüksək ideyalar aşılmasında kitabxanalar ön sırada getməli, oxucuların tələbatlarını cəməyə çalışmalıdırlar. Şübhəsiz, bu mühüm işdə Nizaminin əsərləri vacib rol oynaya bilər. Çünki əsl poeziya nümunələri öz ideya-əxlaqi zənginliyi ilə müasir gənclərin mədəni aləmini düzən formalaşdırmağa qadirdir.

Azərbaycanın xalq yazıçısı Mirzə İbrahimov yazır: "Nizaminin ölməz bəşəri səadət ideyaları dünyanı gəzməmişdir. Qabaqcıl xalqların ədəbiyyat və sənət bağçasında onun gülüstanından gətirilmiş solmaz çiçəklərin ətri duyulmuşdur. Nizami süjetləri xalq arasında yayılmış, dildən-dilə, ağızdan-ağıza gəzməmiş, uzaq ölkələri dolaşaraq, müxtəlif hökumətə əhvalatlar, dərin mənalı hekayələr doğurmuşdur" (12, s.5).

Ümumiyyətlə, dahi şairin bütün əsərlərini bir qayə birləşdirir: insanı insanlığa dəvət etmək, onda insanlıq hiss və duyğularını tərbiyələndirmək mümkündürmü? Dahi şairin özünün də yazdığı kimi, sağlam tərbiyə və şəxsi məsuliyyət hissini cəy etməyə ancaq şəxsi mədəni təmizlənmə və təkmilləşmə yolu ilə mümkündür.

Bütün bu cəhətlərinə görə kitabxanalarımız Nizami əsərlərini gənc oxucular arasına səmərəli təbliğ etmək məqsədi ilə kütləvi işin forma və üsullarından müntəzəm olaraq istifadə etməlidirlər. Məhz bunun nəticəsində kitabxana ilə sıx əlaqə yaradan gənclər Nizami irsi ilə daha yaxından tanış olmaq imkanı qazana bilərlər. Ona görə də dahi şairin yaradıcılığını da məqsədyönlü təbliğ etmək üçün kitabxanalarımız bir sıra təvsiyələrə əməl etməlidirlər. Onları bu cür qruplaşdırmaq olar:

- Nizaminin yaradıcılığına yalnız yubileylər ərəfəsində müraciət olunmamalı, şairin əsərləri həmişə diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır;
 - Nizami əsərlərini oxuculara sevdirmək məqsədi ilə uşaq, gənclər, kütləvi və digər kitabxanalarda əyləncə xarakterli sual-cavab gecələri, viktorinalar keçirilməlidir;
 - dahi şairin öz əsərləri ilə yanaşı, həm də onun həyat və yaradıcılığı barədə yazılmış tədqiqat əsərləri də oxuculara tövsiyə olunmalıdır;
 - Nizami mövzularına müraciət edən və onun poemalarının motivlər əsasında yeni əsərlər yazan şair və yazıçılarla görüşlər keçirilməlidir;
 - Nizaminin söz, kitab və mütaliə ilə bağlı fikirləri ayrıca kitabğa şəklində nəşr olursa, çox faydalı olar.
- Əlbəttə, araşdırdığımız mövzu çox genişdir və onu bir elmi məqalədə işində əhatə etmək mümkün deyil. İnanırıq ki, böyük şairimizin söz, kitab və mütaliə ilə bağlı mülahizələri gələcəkdə daha geniş araşdırılacaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Arash H. Şairin həyatı.-B.: Gənclik, 1967.-187 s.
2. Azadə R. Nizami poetikası.-B.: Elm, 1981.-250 s.
3. Allahverdiyev B. Nizami Gəncəvi kitab və mütaliə haqqında // Elmi əsərlər: "Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya" seriyası.-B.: ADU, 1971.-S.31-39.
4. Aslan K. Nizami Gəncəvinin "Xosrov və Şirin" poemasında kitab və mütaliə məsələləri // *Elturan (Milli məsələlər)*.-2002-2003.-S.57-62.
5. Aslan K. Gənclərin bədii zövqünün formalaşmasına Nizami gəncəvi irsinin təsiri // *Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya*.-1998.-№2.-S.56-65.
6. Babayev S. Nizami irsinin orta ümumtəhsil məktəblərində təbliği məsələləri // *Azərbaycan müəllimi*.-1985.-12 avqust.
7. Bertels E. Böyük Azərbaycan şairi Nizami.-B.: Elm, 1981.-45 s.
8. Cəfərov M. Estetik tərbiyə, ailə və məktəb.-B., 1967.-95 s.
9. Xələfov A. Azərbaycanda kitabxana işinin tarixindən (Ən qədim dövrlərdən başlamış XVIII əsrin sonlarına qədər).-B.: Bilik, 1986.-96 s.

10. Xələfov A. Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi (Ən qədim dövrlərdən XX əs.ə qədər): Dərslük. I hissə.-B.: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2004.-328 s.

11. Xələfov A. Kitabxanaşünaslığa giriş: Dərslük.-B.: BDU, 2001.-400 s.

12. Gəncəvi N. Sirlər xəzinəsi.-B.: Yazıçı, 1981.-196 s.

13. Gəncəvi N. Xosrov və Şirin.-B.: Yazıçı, 1982.-402 s.

14. Gəncəvi N. Leyli və Məcnun.-B.: Yazıçı, 1983.-303 s.

15. Gəncəvi N. Yeddi gözəl.-B.: Yazıçı, 1983.-356 s.

16. Gəncəvi N. İsgəndərnamə (Şərəfnamə; İqbalnamə).-B.: Yazıçı, 1982.-692 s.

17. Nizaminin hikmət və nəsihətləri.-B.: Azərbaycan EA nəşriyyatı, 1966, 120 s.

18. Nizami Gəncəvi: Məqalələr məcmuəsi.-B.: Elm, 1981.-267 s.

КНЯЗЬ Аслан

ПРОБЛЕМЫ СЛОВА, КНИГ И ЧТЕНИЯ В НАСЛЕДИИ НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ

РЕЗЮМЕ

В данной статье кратко изложены взгляды классика всемирной поэзии Низам Гянджеви на значение роли художественной литературы в формировании личности.

Автор освещает эту актуальную тему основываясь на творчестве и жизненном пути великого азербайджанского поэта.

Здесь же обобщены мысли известного поэта к вопросам слова, книг, библиотек и чтения.